

Теорія та історія держави і права

УДК 340.12:340.134:341.645:347.9:342.4

Процюк Олександр Олександрович

радник

Міжнародна юридична компанія CMS

Protsiuk Oleksandr

Adviser

International Law Firm CMS

ORCID: 0009-0007-1949-2462

**ДОКТРИНАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ**

**DOCTRINAL SOURCES IN JUDICIAL PRACTICE: A COMPARATIVE
PERSPECTIVE**

***Анотація.** Вступ. У статті розглядається роль правової доктрини як джерела права в різних правових системах, підкреслюючи важливість її застосування у судовій практиці. Визначається, що правова доктрина в Україні здебільшого використовується для тлумачення правових норм, заповнення прогалин у законодавстві та застосування аналогії закону і права. У таких випадках доктрина виконує функцію допоміжного засобу, що забезпечує послідовність правозастосування і сприяє стабільності правового порядку. У правових системах загального права (наприклад, Великобританії та США) доктрина часто використовується для обґрунтування судових рішень, перегляду прецедентів або розширення їхньої інтерпретації, що забезпечує динамічний розвиток правової системи.*

***Мета.** Метою дослідження є вивчення природи та сутності правової доктрини, її функцій та ролі в сучасному українському правовому порядку, а також проведення порівняльного аналізу її використання в зарубіжних*

країнах, зокрема в державах романо-германської та англо-американської правових традицій.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є нормативно-правові акти України, наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів, а також судова практика різних правових систем. У процесі дослідження застосовано методи порівняльного правового аналізу, системного підходу, а також історико-правовий метод для аналізу розвитку та ролі доктрини як джерела права.

Результати. У статті розкрито функціональні особливості використання доктринальних джерел у різних правових традиціях, зокрема, інтерпретативну, компенсаторну та функцію правового розвитку. Проаналізовано значення доктрини в окремих думках суддів, де вона використовується для обґрунтування нових підходів до правозастосування. Показано, що доктринальні джерела допомагають судам розвивати правову систему більш гнучко та відповідно до соціальних змін і нових викликів. У правовій системі України окремі думки суддів Конституційного Суду відіграють подібну роль, оскільки часто використовуються як основа для критичного переосмислення чинного законодавства або пропозицій щодо його вдосконалення.

Перспективи. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення впливу доктрини на формування національного правового порядку в умовах євроінтеграційних процесів, а також на розробку нових підходів до використання доктринальних джерел у судовій практиці України. Це сприятиме підвищенню ефективності правозастосування та розвитку правової системи України.

Ключові слова: правова доктрина, джерела права, правова система України, загальне право, інтерпретація, прецедент, аналогія права, судова практика, Конституційний Суд України, окремі думки суддів.

Summary. *Introduction. The article examines the role of legal doctrine as a source of law in different legal systems, emphasizing its importance in judicial practice. It is established that in Ukraine, legal doctrine is primarily used for the interpretation of legal norms, filling legislative gaps, and applying analogies of law and legal principles. In such cases, doctrine serves as an auxiliary tool that ensures consistency in legal practice and contributes to the stability of the legal order. In common law systems (such as the United Kingdom and the United States), doctrine is often used to justify court decisions, review precedents, or expand their interpretation, which facilitates the dynamic development of the legal system.*

Objective. The objective of the study is to explore the nature and essence of legal doctrine, its functions and role in the contemporary Ukrainian legal order, and to conduct a comparative analysis of its use in foreign countries, particularly in the civil law and common law traditions.

Materials and Methods. The study materials include Ukrainian legal acts, scholarly works of domestic and foreign authors, and judicial practice in various legal systems. The research employs methods of comparative legal analysis, a systematic approach, and a historical-legal method to analyze the development and role of doctrine as a source of law.

Results. The article reveals the functional characteristics of using doctrinal sources in different legal traditions, particularly their interpretative, compensatory, and developmental functions. The significance of doctrine in judges' separate opinions is analyzed, where it is used to justify new approaches to the application of law. It is shown that doctrinal sources help courts develop the legal system more flexibly and in accordance with social changes and new challenges. In the Ukrainian legal system, the separate opinions of Constitutional Court judges play a similar role, as they are often used as a basis for critically rethinking existing legislation or proposing improvements.

Prospects. Further research may focus on studying the impact of doctrine on the formation of the national legal order in the context of European integration processes, as well as on developing new approaches to the use of doctrinal sources in the judicial practice of Ukraine. This will enhance the effectiveness of law enforcement and contribute to the development of Ukraine's legal system.

Key words: *legal doctrine, sources of law, Ukrainian legal system, common law, interpretation, precedent, analogy of law, judicial practice, Constitutional Court of Ukraine, separate opinions of judges.*

Вступ. Проблематика визначення правової доктрини як джерела права вже давно стала об'єктом живих дискусій як у наукових колах, так і серед практикуючих юристів. Ця тема, без сумніву, залишається надзвичайно актуальною, особливо в контексті сучасної трансформації правової системи України. Адже система джерел права нашої держави перебуває у стані глибоких змін, викликаних відмовою від радянського принципу законності (який, як відомо, визнавав статус джерела права винятково за нормативно-правовими актами) і поступовим рухом у бік інтеграції в європейський правовий простір. У цьому контексті дедалі більшого значення набуває так зване «м'яке право» (soft law), що, хоча й не має обов'язкової юридичної сили, все ж відіграє значну роль у формуванні правових норм та стандартів поведінки.

Зважаючи на це, виникає необхідність (і, сказати б, навіть імператив) переосмислення ролі доктрини в сучасній системі джерел права України. Питання про те, що саме становить собою правова доктрина, залишається відкритим, адже її статус і вплив на правотворчість та правозастосування, незважаючи на всю очевидність його значущості, досі не отримали однозначного визнання в національній правовій системі. Водночас, у процесі наближення до європейських правових стандартів (які, як відомо, передбачають більшу гнучкість у підходах до визначення джерел права),

зростає інтерес до порівняльного аналізу використання правової доктрини в різних правових системах — зокрема, у державах романо-германської та англо-американської традиції, де доктрина має істотне значення.

Постановка завдання. Ця стаття має на меті дослідити природу та сутність правової доктрини, її функції та роль у сучасному українському правовому порядку, а також провести порівняльний аналіз її використання в зарубіжних країнах. Зокрема, ми спробуємо проаналізувати, яким чином правова доктрина впливає на формування та розвиток правових систем у різних юрисдикціях (як у контексті романо-германської правової сім'ї, де вона часто розглядається як вторинне джерело права, так і в рамках англо-американської традиції, де доктрина здебільшого виконує роль інтерпретативного інструменту). У підсумку, сподіваємося запропонувати новий погляд на доктрину як гнучке та динамічне джерело права, яке відіграє важливу роль у процесі адаптації національного правопорядку до вимог сучасності та європейських правових стандартів.

Аналіз наукових праць, присвячених правовій доктрині, виявляє різноманітність підходів до її розуміння та значення в сучасній юридичній науці і практиці, що підкреслює складність і багатогранність цієї концепції.

Так, Є. Євграфова зосереджується на доктрині як важливому елементі правової системи, аналізуючи її еволюцію та вплив на судову практику в Україні. Вона наголошує на необхідності перегляду ролі доктрини в умовах сучасних викликів, зважаючи на її потенціал впливати на формування правових норм [1, с. 52-62]. Подібний акцент на доктринальних підходах знаходимо у роботі С. М. Ляхівненка, який розглядає доктрину в контексті міжнародного права. Він підкреслює, що доктринальні підходи є ключовими для інтерпретації і впровадження міжнародних стандартів у національні правові системи, що, в свою чергу, актуалізує питання адаптації правових норм [2, с. 148-152].

Ці ідеї отримують своє логічне продовження в дослідженні В. М. Гураша, який підкреслює значення доктрини в розвитку трудового права України. Гураш звертає увагу на те, що доктрина є інструментом адаптації правових норм до сучасних соціально-економічних умов, підкреслюючи необхідність більш гнучкого підходу до правового регулювання трудових відносин [3, с. 95-99]. Цей підхід перегукується з міркуваннями А. В. Гордимова, який аналізує доктринальні джерела права в контексті романо-германської та англосаксонської правових систем, наголошуючи на їх значущості для формування правових норм і принципів. Гордимов підкреслює, що доктрина є важливим інструментом для забезпечення динаміки правового розвитку, особливо в умовах зростаючої інтернаціоналізації права [4, с. 43-47].

Розуміння доктрини як методу адаптації правових норм також знаходить відображення в роботі О. О. Гайдуліна, який досліджує методологічний потенціал доктринальної інтерпретації в аналізі відносин у військовій сфері. Гайдулін звертає увагу на значення доктрини для глибшого розуміння легальних понять у специфічних галузях права, що, знову ж таки, підкреслює її адаптивний характер [5, с. 7-19].

М. І. Панов розвиває цю ідею далі, акцентуючи увагу на значенні правової доктрини для практики правотворення, правозастосування і розвитку юридичної науки в Україні. Він підкреслює, що доктрина є важливим методологічним інструментом, який сприяє ефективному розвитку національної правової системи, забезпечуючи її відповідність сучасним вимогам [6, с. 9-22]. Цей підхід узгоджується з висновками П. С. Пацурківського та О. В. Савкіної, які аналізують податково-правову доктрину України і зазначають, що вона балансує між етатистськими та людиноцентристськими підходами, що робить її гнучким інструментом у регулюванні правовідносин [7, с. 192-204].

Думки щодо ролі доктрини у розвитку правової держави продовжує В. Чукаєва, яка звертає увагу на значення конституційної доктрини у формуванні громадянського суспільства та правової держави. Вона підкреслює, що конституційна доктрина є фундаментом для утвердження демократичних принципів і правових цінностей [8, с. 36-38]. Цей підхід до розуміння ролі доктрини як базису для правового розвитку знайшов своє продовження в дослідженні С. Стременовського, який розглядає специфіку правової доктрини як джерела права, аналізуючи її вплив на правову систему України. Стременовський наголошує, що доктрина є важливим компонентом у формуванні правозастосовної практики та правового регулювання [9, с. 3-8].

Ю. Делія, аналізуючи ієрархію джерел права у сфері захисту прав і свобод людини, підкреслює важливість доктрини у визначенні пріоритетності правових джерел та забезпеченні захисту прав людини. Він зазначає, що доктрина слугує інструментом для забезпечення ефективного захисту прав і свобод у національній правовій системі [10, с. 16-23]. Ці міркування перегукуються з дослідженнями А. Лисюк, яка аналізує роль доктринальних підходів до розуміння принципів цивільного права та їх застосування у судовій практиці. Лисюк підкреслює, що доктрина відіграє важливу роль у розвитку та інтерпретації цивільно-правових принципів [11, с. 1034-1047].

А. Єгоров, розглядаючи вплив правових доктрин на судову практику в Україні, підкреслює їх значення для формування правових позицій та ухвалення судових рішень. Він зазначає, що доктрина є важливим фактором у розвитку правозастосовної практики [12, с. 124]. О. Білокурска доповнює цей підхід, досліджуючи природу окремої думки судді Конституційного Суду України та підкреслюючи значення доктрини як інструменту для розуміння правових позицій і розвитку судової практики [13, с. 11-16].

Підсумовуючи, П. Скринька розглядає концепцію верховенства права в умовах сучасних світових викликів, акцентуючи увагу на значенні доктринальних джерел для підтримання принципу верховенства права в умовах глобалізації та змін у міжнародному правовому середовищі [14, с. 257-259].

Проте найповніше розуміння правової доктрини можна знайти в дисертаційному дослідженні М. Мочульської [15]. Авторка пропонує розуміти під правовою доктриною особливе правове явище, яке виступає як науково-правова теорія, розроблена для удосконалення позитивного права. У континентальній правовій системі правова доктрина розглядається як традиційне та фактичне джерело права, яке складається з наукових теорій, поглядів і концепцій, що отримали загальне визнання наукової юридичної спільноти і визнані обов'язковими юридичною практикою через санкціонування судовою владою. Правова доктрина, таким чином, здійснює вплив на правотворчі, правотлумачні та правозастосовні процеси [15, с. 2-6].

Серед ознак правової доктрини авторка виділяє наступні:

- науковий характер;
- результат мисленнєвої діяльності людини;
- створення доктрини окремими науковцями або правничими науковими школами;
- визнання доктрини більшістю науковців;
- письмова форма об'єктивації;
- тривалий та багатоетапний процес формування;
- вплив на формування правосвідомості та правової культури;
- системність;
- субсидіарний характер правової доктрини [15, с. 4].

Приймаючи означену вище інтерпретацію правової доктрини, можемо перейти до порівняльного аналізу того, як вона застосовується у різних правових системах.

Результати дослідження. І. Доктринальні джерела в правовій системі України. Посилання на доктринальні джерела становлять невід'ємну частину традиції національної правової системи України. Найбільш поширеним в судах загальної юрисдикції можна вважати використання Доповіді Венеційської Комісії щодо правовладдя (CDL-AD(2011)003rev) [20]: так, єдиний державний реєстр судових рішень містить 1693 рішення, в яких судді, так чи інакше, посилаються на положення цієї доповіді. Поруч із тим, хоча й вельми спорадично, можна зустріти посилання на праці деяких вітчизняних правників [21; 22] (наприклад, див. рішення судів загальної юрисдикції [15; 16; 17; 18; 19]).

Правова доктрина у правовій системі України відіграє багатогранну роль, що виходить далеко за межі суто теоретичних міркувань і наукових розробок. Як показує сучасна юридична практика, доктринальні джерела поступово набувають все більшого значення у формуванні правозастосовної діяльності, заповненні прогалин в законодавстві та вирішенні складних питань тлумачення права. Особливості використання доктринальних джерел в Україні зумовлені, з одного боку, специфікою національної правової системи, а з іншого – загальними тенденціями розвитку континентальної правової традиції, до якої належить українське право.

Однією з ключових функцій правової доктрини є її роль як інтерпретативного інструменту, що дозволяє з'ясувати зміст і мету правових норм у випадках, коли законодавчий текст залишається неоднозначним або неповним. Це особливо актуально в умовах, коли правова система стикається з необхідністю вирішення питань, що виникають через недостатню чіткість або навіть суперечливість законодавства. У таких випадках правова доктрина виступає як допоміжний засіб для суддів та

інших суб'єктів правозастосування, які звертаються до неї для отримання глибшого розуміння правових принципів і підходів, на яких ґрунтуються відповідні норми.

Частіше за все доктринальні джерела використовуються у випадках невизначеності правових норм та прогалин в законодавстві. Наприклад, коли законодавець не передбачив певного правового регулювання або коли правова норма викладена настільки загально, що допускає кілька можливих інтерпретацій, правова доктрина допомагає заповнити ці прогалини, надаючи суддям концептуальну основу для ухвалення рішень. Подібні ситуації часто виникають у сферах, що зазнають швидких змін або мають високу ступінь спеціалізації, як, наприклад, у сферах інформаційного права, фінансового права чи права інтелектуальної власності.

Крім того, правова доктрина набуває особливого значення при застосуванні аналогії закону та аналогії права. У випадках, коли конкретна правова норма відсутня, а наявні нормативні акти не містять положень, які б прямо регулювали спірні відносини, суди можуть використовувати аналогію закону, звертаючись до правової доктрини для пошуку принципів, які могли б бути застосовані в аналогічних ситуаціях. Подібний підхід має місце і при застосуванні аналогії права, де відсутність конкретного законодавчого регулювання компенсується зверненням до загальних принципів права, які були розроблені науковою думкою та відображені в доктринальних джерелах.

Особливої уваги заслуговує практика використання доктринальних джерел в окремих думках суддів. Це явище має свої об'єктивні причини, які впливають з самого характеру судової діяльності та функціонування правової системи. Окремі думки суддів (так звані «dissenting opinions» або «concurring opinions») зазвичай містять розгорнутий аналіз правової проблематики, що виникає у справі, а також аргументацію, яка може відрізнитися від офіційної позиції суду. У таких випадках судді, які

висловлюють окремі думки, часто звертаються до правової доктрини як до джерела, що обґрунтовує їх позицію, особливо коли справа стосується інтерпретації складних правових питань або викликає суперечки щодо правозастосовної практики.

Причини такого частого звернення до доктринальних джерел в окремих думках суддів є різноманітними. По-перше, доктрина надає суддям можливість опертися на глибоко розроблені наукові підходи та концепції, що можуть бути використані для обґрунтування альтернативної позиції або навіть для критики чинного законодавства чи актуальної судової практики. По-друге, використання доктрини дозволяє суддям продемонструвати високий рівень теоретичної підготовки і глибину правового аналізу, що підвищує авторитет і легітимність їхніх окремих думок (особливо в контексті розвитку правової науки та збагачення правової культури). Нарешті, доктрина може слугувати підґрунтям для формулювання нових підходів до правозастосування або для пропозицій щодо реформування законодавства.

Варто також зазначити, що використання правової доктрини в правовій системі України значною мірою відображає загальні тенденції розвитку континентального права, де доктрина, хоч і не завжди визнається офіційним джерелом права, проте має суттєвий вплив на процеси правотворення і правозастосування. Це зумовлено як історичними традиціями, так і сучасними викликами, що стоять перед національною правовою системою в умовах її інтеграції в європейський правовий простір.

Таким чином, правова доктрина виконує в Україні кілька важливих функцій: інтерпретативну, компенсаторну та функцію правового розвитку, забезпечуючи цілісність і гнучкість правової системи, особливо в умовах її сучасної трансформації. Її значення продовжує зростати, що свідчить про поступове визнання ролі доктрини як одного з важливих елементів правової культури та науки.

II. Доктринальні джерела в правових системах загального права.

У правових системах загального права, до яких належать Великобританія, Сполучені Штати Америки, Канада та інші англосаксонські держави, правова доктрина традиційно відіграє важливу, хоча й дещо відмінну від континентальних правових систем, роль. Її значення особливо відчутне в процесах тлумачення права, формування прецедентів і заповнення прогалин у законодавстві, а також при обґрунтуванні судових рішень. Зважаючи на те, що доктрина у цих системах не завжди має формально-правовий статус джерела права, вона виконує важливі допоміжні та інтерпретативні функції, сприяючи стабільності і передбачуваності правозастосування.

Однією з головних функцій правової доктрини в системах загального права є надання теоретичного підґрунтя для тлумачення правових норм та судових рішень. У зв'язку з тим, що правові норми в англосаксонських системах часто мають характер загальних принципів або широких категорій, судді нерідко звертаються до доктринальних джерел для з'ясування змісту та меж застосування таких норм. Це особливо важливо в умовах, коли суди стикаються з новими або складними правовими питаннями, де прецедентна база є недостатньою або взагалі відсутньою.

Доктринальні джерела відіграють також ключову роль у випадках, коли необхідно заповнити прогалини в правовій регламентації. Наприклад, у справі **R v. R [1992] 1 AC 599 [23]**. Палата лордів, впроваджуючи доктрину нових соціальних стандартів, відмовилася від традиційного правового положення, що не визнавало можливості виникнення зґвалтування у шлюбі. Це рішення було прийнято, зокрема, з урахуванням доктринальних розробок у галузі прав людини, які акцентували на необхідності забезпечення рівності і захисту прав жінок незалежно від їхнього сімейного статусу.

Крім того, у системах загального права доктрина часто використовується для обґрунтування або заперечення існуючих правових принципів у судових рішеннях. Вона може бути залучена для аргументації

на користь зміни або перегляду правових підходів, що стали традиційними. У цьому контексті, справи *Brown v. Board of Education*, 347 U.S. 483 (1954) [24] та *Obergefell v. Hodges*, 576 U.S. 644 (2015) [25] є яскравими прикладами того, як суди можуть використовувати доктринальні джерела для обґрунтування революційних рішень, які призводять до суттєвих змін у правовій системі. У першому випадку Верховний суд США, посилаючись на наукові дослідження про шкідливий вплив сегрегації, прийняв рішення про незаконність расової сегрегації у школах, що стало відправною точкою для широкомасштабних змін у правовій політиці США. У другому випадку суд, звертаючись до доктринальних концепцій рівності і прав людини, визнав конституційне право на одностатевий шлюб.

Ще однією особливістю використання доктринальних джерел у системах загального права є їхнє часте застосування в окремих думках суддів. Окремі думки, як відомо, не мають обов'язкового характеру, однак вони відображають різноманітність підходів до правозастосування і можуть мати значний вплив на розвиток права. Судді, які висловлюють окремі думки, часто звертаються до правової доктрини для обґрунтування своєї позиції, особливо коли йдеться про критичний перегляд чинних правових норм або пропозицію нових підходів до правозастосування. Наприклад, у справі *Burwell v. Hobby Lobby Stores, Inc.*, 573 U.S. 682 (2014) [26], де Верховний суд США розглядав питання про права корпорацій на релігійну свободу, окремі судді звернулися до доктринальних джерел, зокрема, концепцій корпоративної особистості та прав людини, для обґрунтування своїх позицій як щодо підтримки, так і щодо критики більшості рішення.

Причини частого звернення до доктринальних джерел в окремих думках суддів в англосаксонських системах права можна пояснити декількома факторами. По-перше, доктрина надає суддям інструмент для критичного аналізу існуючих правових підходів і, при необхідності, для їхнього перегляду або оновлення. По-друге, звернення до доктрини дозволяє

суддям залучати більш широкі, теоретично обґрунтовані концепції для формування нових правових норм або принципів. Це стає особливо важливим у випадках, коли правова система стоїть перед необхідністю адаптації до нових соціальних реалій або міжнародних стандартів.

Доктрина також відіграє важливу роль у процесах інтернаціоналізації права, коли суди все частіше звертаються до правових концепцій і підходів, розроблених в інших юрисдикціях або міжнародному праві, для формування нових правових підходів або для заповнення прогалин у національному праві. Так, у справі *Mabo v. Queensland (No 2)* (1992) 175 CLR 1 [27] Верховний суд Австралії визнав доктрину "terra nullius" (що означає "земля, що не належить нікому") застарілою і прийняв рішення, яке встановлює права корінних народів на їхню землю, зважаючи на доктринальні положення, які акцентували на необхідності визнання і захисту прав корінного населення.

Таким чином, доктринальні джерела у правових системах загального права виконують важливі функції: вони забезпечують гнучкість і адаптивність правової системи, сприяють її розвитку і модернізації, а також забезпечують теоретичну обґрунтованість судових рішень. Через свою здатність до глибокого теоретичного аналізу та адаптації до нових умов правова доктрина продовжує залишатися важливим елементом правозастосування в англосаксонських системах права.

Спробуємо стисло узагальнити наведений матеріал в наступній таблиці (Табл. 1):

Таблиця 1

Результати порівняльного аналізу використання доктринальних джерел

Аспект	Правова система України	Системи загального права (наприклад, Великобританія, США)
Функція доктрини	Використовується для тлумачення правових норм, заповнення прогалин у законодавстві, застосування аналогії закону і права.	Використовується для обґрунтування судових рішень, перегляду прецедентів, розширення їх інтерпретації.
Роль доктрини у судовій практиці	Служить допоміжним засобом, що забезпечує послідовність правозастосування і стабільність правового порядку.	Сприяє динамічному розвитку правової системи, використовується для інтерпретативного обґрунтування рішень.
Окремі думки суддів	Використовується для критичного переосмислення чинного законодавства або для пропозицій щодо його вдосконалення.	Використовується для формулювання інноваційних підходів до правозастосування, впливає на майбутню судову практику.
Вплив на правовий розвиток	Забезпечує адаптацію правових норм до нових умов та викликів, сприяє європейській інтеграції.	Сприяє розвитку права через перегляд прецедентів та адаптацію до соціальних змін.

Джерело: авторська розробка

Висновки. Узагальнюючи викладене, слід відзначити, що використання доктринальних джерел в правовій системі України, як континентальній системі, та в правових системах загального права виконує важливі функції, зокрема інтерпретативну, компенсаторну та функцію правового розвитку. Обидві правові традиції, хоча й мають різне походження та розвиток, визнають значення доктрини як інструменту правозастосування і правотворення. Водночас, існують певні розбіжності в підходах до використання доктринальних джерел, що відображає різницю в правових культурах та історичних традиціях.

В Україні правова доктрина здебільшого використовується для інтерпретації та заповнення прогалин у законодавстві, а також для застосування аналогії закону і права. Вона виступає важливим інструментом у тих випадках, коли правові норми є недостатньо чіткими або суперечливими. У цьому контексті доктрина виконує компенсаторну

функцію, допомагаючи забезпечити послідовність і передбачуваність правозастосування. Це особливо важливо в умовах нестабільного законодавчого середовища, де зміни у правових нормах можуть відбуватися швидко, а їх тлумачення не завжди є однозначним.

У правових системах загального права, таких як Великобританія та Сполучені Штати Америки, доктринальні джерела також виконують важливу інтерпретативну роль, але їх використання частіше пов'язане з розширенням і адаптацією наявної прецедентної бази. У цих системах судді активно звертаються до доктринальних джерел для обґрунтування своїх рішень у випадках, коли відсутні прецеденти або коли необхідно переглянути наявні правові підходи. Доктрина тут виступає інструментом для аргументації на користь змін у праві, що є ключовим для динамічної та гнучкої правової системи загального права.

Спільним для обох систем є те, що доктрина визнається важливим інструментом правозастосування, який допомагає забезпечити гнучкість і адаптивність правової системи до нових умов та викликів. Однак, відмінності полягають у самому характері її використання. У континентальних системах доктрина має більш формальний статус, виступаючи як вторинне джерело права, тоді як у системах загального права вона має переважно допоміжну роль, але при цьому може суттєво впливати на розвиток правової системи через інтерпретацію та адаптацію прецедентів.

Подібності та відмінності у використанні доктринальних джерел можна пояснити історичними і культурними факторами. Континентальні системи, які традиційно засновані на кодифікованих законах, розглядають доктрину як засіб для удосконалення законодавства і підвищення його якості. Натомість системи загального права, засновані на прецедентному праві, розглядають доктрину як інструмент для динамічного розвитку права і адаптації правових норм до змінних суспільних умов.

Щодо питання використання в рішеннях судів загальної юрисдикції посилань на окремі думки суддів Конституційного Суду України, слід зазначити, що такі випадки не можна вважати посиланням на доктринальні джерела. Окремі думки суддів Конституційного Суду України є невід'ємною частиною рішень Конституційного Суду, які мають обов'язковий характер на всій території України. Вони є складовими офіційних документів, що мають правову силу, і не можуть розглядатися як доктрина в класичному розумінні цього терміну, оскільки доктрина, як правило, не має обов'язкової юридичної сили. Таким чином, посилання на окремі думки суддів Конституційного Суду в рішеннях судів загальної юрисдикції слід розглядати як звернення до складових частин офіційних правових актів, а не як використання доктринальних джерел.

Загалом, доктрина, незважаючи на різниці у підходах і функціях, залишається важливим інструментом у різних правових системах. Вона дозволяє не лише вирішувати конкретні правові питання, але й сприяє розвитку та вдосконаленню правової системи загалом, що є ключовим для підтримання верховенства права та правової стабільності у будь-якому суспільстві.

Література

1. Євграфова Є. Доктрина у правовій науці і юридичній практиці. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2. С. 52-62.
2. Ляхівненко С. М. Значення доктринальних підходів до розуміння правової природи міжнародних стандартів. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Право*. 2013. Вип. 5. С. 148-152.
3. Гураш В. М. Правова доктрина та її значення для формування трудового права України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 25. С. 95-99.

4. Гордимов А. В. Доктринальні джерела права та права людини в романо-германській та англосаксонській правових системах. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 59. С. 43-47.
5. Гайдулін О. О. Досвід доктринальної інтерпретації легальних понять: методологічний потенціал правової концепції традицій щодо аналізу відносин у військовій сфері. *Юридична наука*. 2014. № 7. С. 7-19.
6. Панов М. І. Правова доктрина та її значення для практики правотворення, правозастосування і розвитку юридичної науки: методологічні аспекти дослідження. *Право України*. 2022. № 1. С. 9-22.
7. Пацурківський П. С. Податково-правова доктрина України: між Скіллою етатизму і Харібдою людиноцентризму. *Право України*. 2017. № 9. С. 192-204.
8. Чукаєва В. О. Громадянське суспільство та конституційна доктрина розвитку правової держави. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Вип. 3. С. 36-38.
9. Стременовський С. М. Особливості правової доктрини як джерела права. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Вип. 1. С. 3–8.
10. Делія Ю.В. Ієрархія джерел права у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 2. С. 16–23.
11. Лисюк А. О. Роль принципів цивільного права у сучасній судовій практиці. *Наукові перспективи*. 2024. № 4(46). С. 1034-1047.
12. Єгоров А. Є. Правові доктрини в судовій практиці України. *The VII International Scientific and Practical Conference" Information technologies* (p. 124).
13. Білокурска О. Особлива природа окремої думки судді Конституційного Суду України. *Ehrlich's Journal*. 2023. 7. С. 11-16.

14. Скринька П. Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (28 лютого 2023 р.). Дніпро: ДДУВС, 2023. С. 257-259.

15. Мочульська М.Є. Правова доктрина в континентальній правовій системі: автореф. дис. канд. юр. наук. Львів, 2015. 15 с.

16. Постанова Центрального апеляційного господарського суду від 16 січня 2020 року у справі № 904/4813/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87021325> (дата звернення: 02.09.2024).

17. Рішення Запорізького окружного адміністративного суду України від 8 квітня 2020 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88668604> (дата звернення: 02.09.2024).

18. Окрема думка судді Великої Палати Верховного Суду Гудими Д.А. щодо ухвали Великої Палати Верховного Суду від 8 лютого 2018 року про повернення Верховному Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду справи за позовом Квартирно-експлуатаційного відділу м. Біла Церква до ОСОБА_1 про виселення її з кімнати у гуртожитку без надання іншого житлового приміщення. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72243445> (дата звернення: 02.09.2024).

19. Окрема думка (збіжна) суддів Великої Палати Верховного Суду Гудими Д. А. і Кишакевича Л. Ю. у справі № 912/2797/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113091910> (дата звернення: 02.09.2024).

20. Венеційська Комісія Ради Європи. Мірило правовладдя / переклад С. Головатого. Київ: Програма USAID «Нове правосуддя», 2017. 109 с.

21. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навчальний посібник. Вид. 10-е, доповнене. Львів: Край, 2021. 222 с.

22. Гончаров В.В. Динамічне тлумачення юридичних норм. Львів: СПОЛОМ, 2013. 224 с.
23. R v. R [1992] 1 AC 599. House of Lords. R v. R. [1992] 1 AC 599.
24. Brown v. Board of Education, Supreme Court of the United States. Brown v. Board of Education, 1954. 347 U.S. 483.
25. Obergefell v. Hodges, Supreme Court of the United States. Obergefell v. Hodges, 2015. 576 U.S. 644.
26. Burwell v. Hobby Lobby Stores, Inc., Supreme Court of the United States. Burwell v. Hobby Lobby Stores, Inc., 2014. 573 U.S. 682.
27. Mabo v. Queensland. High Court of Australia. Mabo v. Queensland, 1992. No 2. 175 CLR 1.

References

1. Yevgrafova, Ye. (2013). Doktryna u pravovii nautsi i yuridichnii praktytsi. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, (2), 52-62 [in Ukrainian].
2. Lyakhivnenko, S. M. (2013). Znachennia doktrynalnykh pidkhodiv do rozuminnia pravovoi pryrody mizhnarodnykh standartiv. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Pravo*, (5), 148-152 [in Ukrainian].
3. Hurash, V. M. (2014). Pravova doktryna ta yii znachennia dlia formuvannia trudovoho prava Ukrainy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, (25), 95-99 [in Ukrainian].
4. Hordymov, A. V. (2013). Doktrynalni dzherela prava ta prava liudyny v romano-hermanskii ta anhlosaksonskii pravovykh systemakh. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*, (59), 43-47 [in Ukrainian].
5. Haidulin, O. O. (2014). Dosvid doktrynalnoi interpretatsii lehalnykh poniat: metodolohichniy potentsial pravovoi kontseptsii tradytsii shchodo analizu vidnosyn u viiskovii sferi. *Yurydychna nauka*, (7), 7-19 [in Ukrainian].

6. Panov, M. I. (2022). Pravova doktryna ta yii znachennia dlia praktyky pravotvorennia, pravozaastosuvannia i rozvytku yurydychnoi nauky: metodolohichni aspekty doslidzhennia. *Pravo Ukrainy*, (1), 9-22 [in Ukrainian].
7. Patsurkovskiy, P. S. (2017). Podatkovo-pravova doktryna Ukrainy: mizh Skillo etatyzmu i Kharybdoyu liudynotsentryzmu. *Pravo Ukrainy*, (9), 192-204 [in Ukrainian].
8. Chukaieva, V. O. (2019). Hromadianske suspilstvo ta konstytutsiina doktryna rozvytku pravovoi derzhavy. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*, (3), 36-38 [in Ukrainian].
9. Stremenovskyi, S. M. (2024). Osoblyvosti pravovoi doktryny yak dzherela prava. *Naukovyi visnyk publichnogo ta pryvatnogo prava*, (1), 3-8 [in Ukrainian].
10. Delia, Yu. V. (2019). Iierarkhiia dzherel prava u sferi zakhystu prav i svobod liudyny ta hromadianyna v Ukraini. *Pravovyi chasopys Donbasu*, (2), 16-23 [in Ukrainian].
11. Lysiuk, A. O. (2024). Rol pryntsyviv tsyvilnogo prava u suchasniï sudovii praktytsi. *Naukovi perspektyvy*, 4(46), 1034-1047 [in Ukrainian].
12. Yehorov, A. Ye. (2023). Pravovi doktryny v sudovii praktytsi Ukrainy. *The VII International Scientific and Practical Conference: Information technologies*, 124 [in Ukrainian].
13. Bilokurska, O. (2023). Osoblyva pryroda okremoi dumky suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. *Ehrlich's Journal*, (7), 11-16 [in Ukrainian].
14. Skrynka, P. (2023). Verkhovenstvo prava: doktryna i praktyka v umovakh suchasnykh svitovykh vyklykiv. *Materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii* (Dnipro: DDUVS), 257-259 [in Ukrainian].
15. Mochulska, M. Ye. (2015). Pravova doktryna v kontynentalnii pravovii systemi: *avtoref. dys. kand. yuryd. nauk*. Lviv, 15 s. [in Ukrainian]

16. Postanova Tsentralnoho apeliatsiinoho hospodarskoho sudu vid 16 sichnia 2020 roku u spravi № 904/4813/19. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87021325> [in Ukrainian]
17. Rishennia Zaporizkoho okruzhnoho administratyvnoho sudu Ukrainy vid 8 kvitnia 2020 roku. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88668604> [in Ukrainian].
18. Okrema dumka suddi Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu Hudyma D. A. shchodo ukhvaly Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 8 liutoho 2018 roku. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72243445> [in Ukrainian].
19. Okrema dumka (zbizhna) suddiv Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu Hudyma D. A. i Kyshakevycha L. Yu. u spravi № 912/2797/21. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113091910> [in Ukrainian].
20. Venice Commission of the Council of Europe. (2017). *Rule of Law Checklist*. Kyiv: USAID New Justice Program, 109 p. (Translation by S. Holovaty) [in Ukrainian]
21. Rabinovych, P. M. (2021). *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy: navchalnyi posibnyk*. 10th ed., extended. Lviv: Krai, 222 p. [in Ukrainian]
22. Honcharov, V. V. (2013). *Dynamichne tlumachennia yurydychnykh norm*. Lviv: SPOLOM, 224 p. [in Ukrainian]
23. *R v. R* (1992). 1 AC 599. House of Lords.
24. *Brown v. Board of Education* (1954). Supreme Court of the United States, 347 U.S. 483.
25. *Obergefell v. Hodges* (2015). Supreme Court of the United States, 576 U.S. 644.
26. *Burwell v. Hobby Lobby Stores, Inc.* (2014). Supreme Court of the United States, 573 U.S. 682.
27. *Mabo v. Queensland* (1992). High Court of Australia, No 2. 175 CLR 1.